DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.18812901

ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖୀୟ ପ୍ରାକୃତ-ଶବ୍ଦତତ୍ତ୍ୱ

କଳ୍ପତରୁ ନାୟକ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତସାର :

ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସରେ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ରହିଛି। ଏହାର ଲିପି ହେଉଛି ବ୍ରାହ୍ମୀ ଏବଂ ଭାଷା ହେଉଛି ପ୍ରାକୃତ, ଯାହା ସେତେବେଳର ସାଧାରଣ ଭାଷା ଥିଲା। ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ କେବଳ ଖାରବେଳଙ୍କ ଜୀବନୀ ତଥା ଶାସନର ସଫଳତାକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ ନାହିଁ ବରଂ ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ, କଳା ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ଉତ୍ସ। ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ଗୌରବମୟ ଐତିହ୍ୟ। ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶନାମାଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଥିବାରୁ ଏଥିରେ ସାଧାରଣ ଜନତାର ଭାଷାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା। ଏହି ଶିଳାଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ସଂସ୍କୃତ, ପ୍ରାକୃତ ଏବଂ ମାତୃଭାଷାର ଏକ ସୁନ୍ଦର ସମନ୍ୱୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ଏହା କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହାସିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ ନାହିଁ ବରଂ ଭାଷାବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନରେ ମଧ୍ୟ ସହାୟକ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ। ଏହି ଶିଳାଲେଖ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ରୂପ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରେ।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦାବଳୀ :

ଶବ୍ଦ, ପ୍ରାକୃତ, ହାତୀଗୁମ୍ଫା, ପ୍ରାକୃତ, ସଂସ୍କୃତ, ଅପଭ୍ରଂଶ, ଓଡ଼ିଆ, ହେମଚନ୍ଦ୍ର, ବ୍ୟାକରଣ ସୂତ୍ର।

ଉପକ୍ରମ:

ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ରଖୁଥିବା ଧ୍ୱନି ବା ଧ୍ୱନି ସମଷ୍ଟିକୁ ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ। ଶବ୍ଦ କହିଲେ ଭାଷାର ସାର୍ଥକ କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏକକକୁ ବୁଝାଏ ଯାହା ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶରେ ସମର୍ଥ। ଶବ୍ଦକୁ ମଣିଷ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ ଗଠନ କରେ ବା ବ୍ୟବହାର କରେ। ଶବ୍ଦ ଭାଷାର ଆତ୍ମା, ଭାବ ପ୍ରକାଶର ମାୟାଜାଲ। ଶବ୍ଦତତ୍ତ୍ୱ କହିଲେ ଶବ୍ଦ ବିଷୟକ ଅଧ୍ୟୟନକୁ ବୁଝାଏ ଯେଉଁଥିରେ ଶବ୍ଦର ବର୍ଗୀକରଣ, ନିର୍ମାଣ ଏବଂ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଆଦିର ଅଧ୍ୟୟନ ହୋଇଥାଏ।

ଇତିହାସ ବା ଉତ୍ସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦକୁ ତିନି ଭାଗର ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି। ନାଟକରେ ବ୍ୟବହୃତ ଶବ୍ଦକୁ ଭରତମୁନି ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି। ଯଥା- ସମାନ ଶବ୍ଦ, ବିଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ, ଦେଶୀଗତ ଶବ୍ଦ। ଭରତମୁନିଙ୍କ ଭାଷାରେ -

ତ୍ରିବିଧଂ ତଚ୍ଚ ବିଜ୍ଞେୟଂ ନାଟ୍ୟଯୋଗେ ସମାସତଃ
ସମାନଶବ୍ଦଂ ବିଭ୍ରଷ୍ଟଂ ଦେଶୀଗତମଥାପି ଚ ।୪/୧୭/୩।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କାରିତ ଏବଂ ଅସଂସ୍କାରିତ ଭାଷା ଅର୍ଥାତ ସଂସ୍କୃତ ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ସମାନ ଭାବେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ସମାନ ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ। ଭରତମୁନି

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ

Quick Response Code:

Available online at : https://pracheenews.com/

DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.18812901
Article No - BPP00385

ଯୋଗାଯୋଗ : ଲେପ୍ଟନାଣ୍ଟ ଡକ୍ଟର କଳ୍ପତରୁ ନାୟକ
ସହକାରୀ ପ୍ରଫେସର, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ
ଆଦର୍ଶ ସ୍ନାତକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ବୌଦ୍ଧ
Email : nayakchintu1988@gmail.com
ORCID ID : https://orcid.org/0009-0003-8820-1957

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୧୪.୧୧.୨୦୨୫	୧୪.୧୨.୨୦୨୫	୨୫.୧୨.୨୦୨୫	୧.୦୨.୨୦୨୬

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ନାୟକ, କଳ୍ପତରୁ; ୨୦୨୬। ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖୀୟ ପ୍ରାକୃତ-ଶବ୍ଦତତ୍ତ୍ୱ। ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ। ଭାଗ :୧୧, ସଂଖ୍ୟା : ଟ; ପୃଷ୍ଠା : ୩୯-୪୩।

ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏ ସଂପର୍କରେ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି -

କମଳାମଳରେଣୁତରଙ୍ଗଲୋଳସଲିଳାଦିବାକ୍ୟସମ୍ପନ୍ନମ୍

ପ୍ରାକୃତବନ୍ଧେଷ୍ୱେବଂ ସଂସ୍କୃତମପି ଯୋଗମୁପଯାତି।୪/୧୭/୪।

ଯେଉଁ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରାକୃତ କାବ୍ୟ ପରି ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ୟ ଅବିକଳ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ସମାନ ଶବ୍ଦ। ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ଏହାର ଉଦାହରଣ - ମହାରାଜେନ, ମହାମେଘବାହନେନ, ଚତୁରନ୍ତ, କୁମାର, ଲେଖ, ରୂପ, ଗଣନା, ବିଧି, ମହାରାଜା, ବାତ, ବିହତ, ତଡ଼ାଗ, ହୟ, ଗଜ, ନର, ବହୁଳଂ, ସମାଜ, ତଥା, ନଂଦରାଜ, ଅଂଗ, ମଗଧ।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶବ୍ଦରୁ କାଳକ୍ରମେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ତାହାକୁ ବିଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ କହନ୍ତି। ଅର୍ଥାତ୍ ଶବ୍ଦର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ମୂଳ ଶବ୍ଦରୁ ଗଠିତ ନୂତନ ଶବ୍ଦକୁ ବିଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ କହନ୍ତି। ଯଥା- ନମୋ, ସବ, ଚେତି, ବଧନ, ପସଥ, ସୁଭ, ସିରି, ପଂଦରସ, ସରୀର, ବବହାର, ବସେ, ପଟିସଂଖାରୟତି, ସୀତଳ, ପଛିମ, ରଧ, ପଠାପୟତି, ଉସବ, ବିଜାଧର, ପୁବ, ପବେସ, ଛଠ, ଗୋରଧଗିରି, କପରୁଖ, ସତ, ଭରଧବସ, ପଖିନ, ସମଣ, ତପସି, ଗଭ, ଥଂଭ, ଖେମରାଜା, ବଢ଼ରାଜା, ଭିଖୁରାଜା, ଧମରାଜ।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଦର୍ଶାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳର କଥିତ ଭାଷା ତାହାକୁ ଦେଶୀ ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ। ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ନୁହେଁ ବା ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ମୂଳ ରୂପ ଜଣାପଡୁ ନାହିଁ ତାହାକୁ ଦେଶଜ ଶବ୍ଦ କହନ୍ତି। ଯଥା- କଳିଂଗ।

ଶବ୍ଦ ନିର୍ମାଣ:

ମଣିଷ ନିଜର ଭାବନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଶବ୍ଦ ଗଢ଼େ। ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ମଣିଷ ଶବ୍ଦ ନିର୍ମାଣ କରେ। ଯଥା- 'ଧାତୁ + ପ୍ରତ୍ୟୟ', 'ଉପସର୍ଗ + ଶବ୍ଦ', 'ଶବ୍ଦ + ପ୍ରତ୍ୟୟ', 'ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ', 'ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ + ପ୍ରତ୍ୟୟ', 'ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ', ଉପସର୍ଗ + ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ+ ପ୍ରତ୍ୟୟ, ଉପସର୍ଗ + ଶବ୍ଦ + ପ୍ରତ୍ୟୟ .....। ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଶବ୍ଦ ନିର୍ମାଣ ପଦ୍ଧତି -

'ଧାତୁ + ପ୍ରତ୍ୟୟ' ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - ଦାନୀ, ବସେ, ରଟିକ, ଦୁତୀୟେ, ଚବୁଥେ, ଲେଖ, ପୁବ, ମନି, ପାଦେ, ପଖିନ, ଗଭେ, ଚକୋ, ରାଜା, ସେସ, ଅଠମେ।

'ଉପସର୍ଗ + ଶବ୍ଦ' ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - ସୁପବତ, ପଟିସଂଥପନ, ଓଘାଟିତଂ, ଅଭିସିତୋ, ସଂପୁଣ, ସଂଖାର, ଅନୁବବଂତୋ

'ଶବ୍ଦ + ପ୍ରତ୍ୟୟ' ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - କିଡ଼ାପୟତି, ସିହରାନି, ରତନାନି

'ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ' ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - ରାଜଗହ, କପରୁଖ, ଅଭୁତମଛରିୟ, ବହସତିମିତଂ, ବଡରାଜା, ଭିଖୁରାଜା, ଧମରାଜା, ପାଣ୍ଡରାଜା, ଗୋରଧଗିରି, ବିଜୟଚକ, ସାତକଂନିଂ.

'ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ + ପ୍ରତ୍ୟୟ' ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - ସତସହସାନି, ପନତିସାହି, ପଟିସଂଖାରୟତି, ସିଳଥଂଭାନି

'ଉପସର୍ଗ + ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ+ ପ୍ରତ୍ୟୟ' ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - ମହାମେଘବାହନେନ

'ଉପସର୍ଗ + ଶବ୍ଦ + ପ୍ରତ୍ୟୟ' ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - ପତିଠାପୟତି

ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ + ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଶବ୍ଦ - ପୋରଜାନପାଦ, ତିବସସତ

ଶବ୍ଦ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି:

ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଥାଏ। ଯଥା-

ଅନୁଗହ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. ଅନୁ-ଗ୍ରହ୍+ଅ (ଅନ୍ୟର ଅଭୀଷ୍ଟ ସାଧନ ବା ଅନିଷ୍ଟ ନିବାରଣର ଇଚ୍ଛା; ଦୟା, ଉପକାର, ପ୍ରସାଦ, ପ୍ରସନ୍ନତା, ଆନୁକୂଲ୍ୟ)। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ଅନୁଗ୍ରହ'। ହେମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟାକରଣ ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୯ ସର୍ବତ୍ର ଲ-ବ-ରାମ ବନ୍ଦ୍ରେ (ବନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କିମ୍ବା ଅଧ ଭାଗରେ ଥିବା ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଯୁକ୍ତ ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଅନୁପଲବ୍ଧ) ଅନୁସାରେ 'ଅନୁଗ୍ରହ' ଶବ୍ଦରୁ 'ର' ଲୋପ ହୋଇ 'ଅନୁଗହ' ହୋଇଛି।

ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୮୯ 'ଅନାଦୌ ଶେଷାଦେଶୟୋ ଦ୍ୱିତ୍ୱମ୍' (ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନରୁ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଲୋପ ହେଲେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ରହିଯାଇଥିବା ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ଦ୍ୱିତ୍ୱ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଅନୁଗହ' ଶବ୍ଦଟି 'ଅନୁଗ୍ଗହ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି। ଏକକୀଭବନ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ଗ > ଗ ହୋଇ ଅନୁଗହ ଶବ୍ଦଟି ନିର୍ମାଣ ହୋଇଛି।

ଗଂଗା ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. (ଗାଂ - ପୃଥିବୀକୁ - ଗମ୍ - ଗମନ କରିବା - ଅ. ମ-ଲୋପ, ସ୍ତ୍ରୀ. ଆ) ସ୍ୱନାମ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଦୀ, ଭାଗୀରଥୀ; ଗଙ୍ଗା ଦେବୀ, ଦୁର୍ଗାଦେବୀ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ଗଙ୍ଗା'। ହେମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟାକରଣ ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା 'ଙ-ଞ-ଣ-ନୋ ବ୍ୟଞ୍ଜନେ' ୮/୧/୨୫ (ବର୍ଗୀୟ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ପଂଚମ ନାସିକ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଙ-ଞ-ଣ-ନ ଯେତେବେଳେ ନିଜ ବର୍ଗର ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସହ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଏହି ବ୍ୟଞ୍ଜନଗୁଡ଼ିକ ଅନୁସ୍ୱାରରେ ପରିଣତ ହେବା ସହ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଗଙ୍ଗା' ଶବ୍ଦରେ ଥିବା ସଂଯୁକ୍ତ 'ଙ' ଟି ଅନୁସ୍ୱାରରେ ପରିଣତ ହୋଇ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟଞ୍ଜନ 'ଗ' ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ 'ଗଂଗା' ହୋଇଛି।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା କଳିଂଗ (କଳିଙ୍ଗ), ତୁରଂଗ (ତୁରଙ୍ଗ), ଦଂଡ଼ଂ (ଦଣ୍ଡ), ସଂଧି (ସନ୍ଧି) ଆଦି ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ।

ବହସ୍ପତି ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. ଦେବଗୁରୁ, ସୁରାଚାର୍ଯ୍ୟ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ବୃହସ୍ପତି'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୬୯ 'ବୃହସ୍ପତି-ବନସ୍ପତ୍ୟୋଃ ସୋ ବା' (ବୃହସ୍ପତି-ବନସ୍ପତି ଆଦି ଶବ୍ଦର 'ସ୍ପ' ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ 'ସ' ଆଦେଶ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ସ୍ପ' ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଛି। ଅର୍ଥାତ୍ ବୃହସ୍ପତି > ବୃହସତି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୧୨୬ 'ଋତୋତ୍' (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରାୟତଃ ଶବ୍ଦରେ ଆରମ୍ଭରେ ସ୍ଥିତ 'ଋ' ସ୍ଥାନରେ 'ଅ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ ବୃହସ୍ପତି ଶବ୍ଦର 'ବୃ' ସ୍ଥାନରେ 'ବ' ହୋଇଛି। ଅତଏବ ବୃହସ୍ପତି > ବୃହସତି > ବହସତି।

ଇସି ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. ମୁନି, ତପସ୍ୱୀ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ଋଷି'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୧୨୮ 'ଇତ୍ କୃପାଦୌ' (କୃପ ଆଦି ଶବ୍ଦର ଆରମ୍ଭରେ ଥିବା 'ଋ' ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରାୟତଃ 'ଇ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ ଋଷି ଶବ୍ଦଟି 'ଇଷି'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୨୬୦ 'ଶ ଷୋ ସଃ' (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ତାଲବ୍ୟ-ଶ, ମୂର୍ଦ୍ଧଣ୍ୟ-ଷ, ଦନ୍ତ୍ୟ-ସ ସ୍ଥାନରେ କେବଳ ଦନ୍ତ୍ୟ-ସ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ ଋଷି ଶବ୍ଦର 'ଷ' ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଛି। ଅତଏବ ଋଷି > ଇଷି > ଇସି।

ପତିଠା ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. ସୁଖ୍ୟାତି, ସୁନାମ, ଗୌରବ, ପ୍ରସିଦ୍ଧି। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ପ୍ରତିଷ୍ଠା'। ହେମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟାକରଣ ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୯ 'ସର୍ବତ୍ର ଲ-ବ-ରାମ ବନ୍ଦ୍ରେ' (ବନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କିମ୍ବା ଅଧ ଭାଗରେ ଥିବା ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଯୁକ୍ତ ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଅନୁପଲବ୍ଧ) ଅନୁସାରେ 'ପ୍ର' ସଂଯୁକ୍ତରୁ 'ର' ଲୋପ ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୭ 'କ-ଗ-ଟ-ଡ-ତ-ଦ-ପ-ଶ-ଷ-ସ ପାମୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଲୁକ୍' ନିୟମ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ଆଦିରେ କ-ଗ-ଟ-ଡ-ତ-ଦ-ପ-ଶ-ଷ-ସ ବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ପ୍ରାୟତଃ ତାହା ଲୋପ ହୁଏ) ଅନୁସାରେ 'ଷ୍ଠ' ସଂଯୁକ୍ତରେ ଥିବା 'ଷ' ଲୋପ ହୋଇଛି। ପ୍ରତିଷ୍ଠା > ପତିଷ୍ଠା > ପତିଠା।

ଭିଖୁ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବିଣ. ଯାଚକ, ଭିକାରୀ, ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ଭିକ୍ଷୁ'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୩ 'କ୍ଷଃ ଖଃ କ୍ୱଚିତ୍ତୁ ଛ-ଝୌ' ନିୟମ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ 'କ୍ଷ'ର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ। ଏଣୁ 'କ୍ଷ' ସ୍ଥାନରେ 'ଖ' ହୋଇଥାଏ ବା କ୍ୱଚିତ୍ 'ଛ' ଏବଂ 'ଝ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'କ୍ଷ' ସ୍ଥାନରେ 'ଖ' ହୋଇଛି। ଭିକ୍ଷୁ > ଭିଖୁ।

ସିଲଥଂଭ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. ପଥର ସ୍ତମ୍ଭ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ'। ସୂତ୍ର ୮/୧/୨୬୦ 'ଶ-ଷୋଃ ସଃ' ନିୟମ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ 'ଶ-ସ-ଷ' ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଶ' ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୧୦ 'ଲୁକ୍' (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ସନ୍ଧି ସମୟରେ ସ୍ୱର ଆଗରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ରହିଥିଲେ ପ୍ରଥମ ସ୍ୱରର ପ୍ରାୟତଃ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ ଶିଳା ଶବ୍ଦରୁ 'ଆ' ଲୋପ ହୋଇ 'ଶିଳ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି। ବରରୁଚିଙ୍କ ପ୍ରାକୃତ ପ୍ରକାଶର ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୩/୧୧ସ୍ତସ୍ୟ-ଥଃ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ

ପ୍ରାୟତଃ 'ସ୍ତ' ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ 'ଥ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ସ୍ତ' ସ୍ଥାନରେ 'ଥ' ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୨୩ 'ମୋନୁସ୍ୱାରଃ'(ବର୍ଗୀୟ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ପଞ୍ଚମ ନାସିକ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ 'ମ' ଯେତେବେଳେ ନିଜ ବର୍ଗର ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସହ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଏହି ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଅନୁସ୍ୱାରରେ ପରିଣତ ହେବା ସହ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ମ' ସ୍ଥାନରେ 'ଅନୁସ୍ୱାର' ହୋଇଛି। ଅତଏବ ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ > ସିଳାସ୍ତମ୍ଭ > ସିଳସ୍ତମ୍ଭ > ସିଳଥମ୍ଭ > ସିଳଥଂଭ।

ବାତବିହିତ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. ବାତ୍ୟା ଦ୍ୱାରା କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ, ବାତ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ବିଧ୍ୱସ୍ତ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ବାତ୍ୟାବିଧ୍ୱସ୍ତ'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୮ 'ଅଧୋ ମନୟାମ୍' (ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦରେ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ନିମ୍ନରେ ମ-ନ-ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବ୍ୟବହାର ହେଉଥିଲେ ପ୍ରାକୃତରେ ତାହାର ଲୋପ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ୟ' ଲୋପ ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୧୦ 'ଲୁକ୍' (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ସନ୍ଧି ସମୟରେ ସ୍ୱର ଆଗରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ରହିଥିଲେ ପ୍ରଥମ ସ୍ୱରର ପ୍ରାୟତଃ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ ବାତ୍ୟା ଶବ୍ଦରୁ 'ଆ' ଲୋପହୋଇ 'ବାତ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୯ 'ସର୍ବତ୍ର ଲ-ବ-ରାମ ବନ୍ଦ୍ରେ' (ବନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କିମ୍ବା ଅଧ ଭାଗରେ ଥିବା ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଯୁକ୍ତ ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଅନୁପଲବ୍ଧ)ଅନୁସାରେ 'ବ' ଲୋପ ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୧୮୭ 'ଖ-ଘ-ଥ-ଧ ଭାମ୍' (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଅନାଦି ଅସଂଯୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ଖ-ଘ-ଥ-ଧ-ଭ ମହାପ୍ରାଣ ସ୍ଥାନରେ 'ହ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଧ' ସ୍ଥାନରେ 'ହ' ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୭ 'କ-ଗ-ଟ-ଡ-ତ-ଦ-ପ-ଶ-ଷ-ସ ପାମୁର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଲୁକ୍' ନିୟମ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ କ-ଗ-ଟ-ଡ-ତ-ଦ-ପ-ଶ-ଷ-ସ ହୋଇଥିଲେ ପ୍ରାୟତଃ ତାହାର ଲୋପ ହୁଏ) ଅନୁସାରେ 'ସ୍ତ' ସଂଯୁକ୍ତରେ ଥିବା 'ସ' ଲୋପ ହୋଇଛି। ଅର୍ଥାତ୍ ବାତ୍ୟାବିଧ୍ୱସ୍ତ > ବାତାବିଧ୍ୱସ୍ତ > ବାତବିଧ୍ୱସ୍ତ > ବାତବିଧସ୍ତ > ବାତବିହିସ୍ତ > ବାତବିହିତ।

ଛଠ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି.ଣ. ଛଅ ସଂଖ୍ୟାର ପୂରକ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ଷଷ୍ଠ'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୨୬୫ରେ 'ଷଟ୍-ଶମି-ଶାବ-ସୁଧା-ସପ୍ତପର୍ଣ୍ଣେଷ୍ୱାଦେରଛଃ' (ଷଟ୍-ଶମି-ଶାବ-ସୁଧା-ସପ୍ତପର୍ଣ୍ଣ ଆଦି ଶବ୍ଦର ଶ-ଷ-ସ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାକୃତରେ 'ଛ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ ଷଷ୍ଠ ଶବ୍ଦର 'ଷ' ସ୍ଥାନରେ 'ଛ' ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୭ 'କ-ଗ-ଟ-ଡ-ତ-ଦ-ପ-ଶ-ଷ-ସ ପାମୁର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଲୁକ୍' ନିୟମ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ କ-ଗ-ଟ-ଡ-ତ-ଦ-ପ-ଶ-ଷ-ସ ହୋଇଥିଲେ ପ୍ରାୟତଃ ତାହାର ଲୋପ ହୁଏ) ଅନୁସାରେ 'ଷ୍ଠ' ସଂଯୁକ୍ତରେ ଥିବା 'ଷ' ଲୋପ ହୋଇ 'ଠ' ରହିଛି।

ଏର ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ଦେ.ବି. (ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗର ରାଜବଂଶ ବିଶେଷ) ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ଐର'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୧୪୮ 'ଐତ ଏତ୍' (ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦର ଯେଉଁଠାରେ ଐ-କାର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ପ୍ରାକୃତରେ ବେଳେବେଳେ ସେହି 'ଐ' ସ୍ଥାନରେ 'ଏ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଐର' ସ୍ଥାନରେ 'ଏର' ହୋଇଛି।

ରାଜସି ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. (ଯେଉଁ ଲୋକ ରାଜା ହୋଇ ଋଷି ପରି ଜୀବନ କଟାନ୍ତି) ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ରାଜର୍ଷି'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୯ 'ସର୍ବତ୍ର ଲ-ବ-ରାମ ବନ୍ଦ୍ରେ' (ବନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କିମ୍ବା ଅଧ ଭାଗରେ ଥିବା ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଯୁକ୍ତ ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଅନୁପଲବ୍ଧ)ଅନୁସାରେ 'ର' ଲୋପ ହୋଇଛି। ସୂତ୍ର ୮/୧/୨୬୦ 'ଶ-ଷୌଃ ସଃ' ନିୟମ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ 'ଶ-ସ-ଷ' ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଶ' ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଛି। ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜର୍ଷି > ରାଜଷି > ରାଜସି। ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ବସୋ(ବର୍ଷଃ), ସଂଦସନ(ସଦର୍ଶନ) ଆଦି ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି।

ପଛିମ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ। ବି. ଦିଗ ବିଶେଷ, ପଛଆଡ଼, ଶେଷଭାଗ। ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ପଶ୍ଚିମ'। ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୨୧ 'ହ୍ରସ୍ୱାତ୍ ଥ୍ୟ-ଶ୍ଚ-ତ୍ସ-ପ୍ସାମନିଶ୍ଚଳେ' ('ନିଶ୍ଚଳ' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ଯେକୌଣସି ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦରେ ହ୍ରସ୍ୱ ସ୍ୱର ପରେ ଥ୍ୟ-ଶ୍ଚ-ତ୍ସ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଥିଲେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ 'ଛ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ ପଶ୍ଚିମ ଶବ୍ଦର 'ଶ୍ଚ' ସ୍ଥାନରେ 'ଛ' ହୋଇଛି।

ପନତିସ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ । ବିଣ. ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ । ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ' । ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୪୩ 'ପଞ୍ଚାଶତ୍-ପଞ୍ଚଦଶ-ଦେତ୍ତ' (ପଞ୍ଚାଶତ, ପଞ୍ଚଦଶ ଆଦି ଶବ୍ଦରେ ଥିବା ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ 'ଞ୍ଚ' ଏବଂ ଦତ୍ତ ଶବ୍ଦର 'ତ୍ତ' ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାକୃତରେ 'ଣ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ' ସ୍ଥାନରେ 'ପଣତ୍ରିଂଶ' ହୋଇଛି । ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୪/୩୦୬ 'ଣୋ-ନଃ' (ପୈଶାଚୀ ପ୍ରାକୃତରେ 'ଣ' ସ୍ଥାନରେ 'ନ' ହୁଏ) ଅନୁସାରେ 'ଣ' ସ୍ଥାନରେ 'ନ' ହୋଇଛି । ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୧/୨୮ 'ବିଂଶତ୍ୟାଦେ ର୍ଲୁକ୍' (ବିଂଶତି ଆଦି ଶବ୍ଦର ପ୍ରାକୃତ ରୂପାନ୍ତର ସମୟରେ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷର ଉପରେ ଥିବା ଅନୁସ୍ୱାରର ଲୋପ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ତ୍ରିଂଶ' ଶବ୍ଦର ଅନୁସ୍ୱାର ଲୋପ ହୋଇଛି । ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୭୯ 'ସର୍ବତ୍ର ଲ-ବ-ରାମ ବନ୍ଦ୍ରେ' (ବନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତୀତ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କିମ୍ବା ଅଧ ଭାଗରେ ଥିବା ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଯୁକ୍ତ ର-ଲ-ବ ଧ୍ୱନିର ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଅନୁପଲବ୍ଧ)ଅନୁସାରେ 'ତ୍ର' ସଂଯୁକ୍ତରୁ 'ର' ଲୋପ ହୋଇଛି । ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୨/୮୯ 'ଅନାଦୌ ଶେଷାଦେଶୟୋ ଦ୍ୱିତ୍ୱମ୍' (ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନରୁ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଲୋପ ହେଲେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ରହିଯାଇଥିବା ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ଦ୍ୱିତ୍ୱ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ପନତ୍ରିଶ' ଶବ୍ଦଟି 'ପନତ୍ତିଶ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଏକକୀଭବନ ଦ୍ୱାରା ତ୍ତ > ତ ହୋଇ ପନତିଶ ଶବ୍ଦଟି ନିର୍ମାଣ ହୋଇଛି । ସୂତ୍ର ୮/୧/୨୬୦ 'ଶ-ଷୋଃ ସଃ' ନିୟମ (ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ 'ଶ-ସ-ଷ' ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଶ' ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ହୋଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ > ପଣତ୍ରିଂଶ > ପନତ୍ରିଂଶ > ପନତ୍ରିଶ > ପନତ୍ତିଶ > ପନତିଶ > ପନତିସ ।

ରଧ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ । ବି. ଚକ୍ରଯୁକ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଯାନ; ବାହନ; ଚରଣ; ଶରୀର । ଏହି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କାରିତ ରୂପ 'ରଥ' । ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ୮/୪/୩୯୬ ଅନାଦୌ ସ୍ୱରାଦସଂଯୁକ୍ତାନାଂ କ-ଖ-ତ-ଥ-ପ-ଫାଂ, ଗ-ଘ-ଦ-ଧ-ବ-ଭାଃ (ପ୍ରାୟତଃ କ-ଖ-ତ-ଥ-ପ-ଫ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଶବ୍ଦର ଆରମ୍ଭରେ ତଥା ସଂଯୁକ୍ତ ଭାବେ ନଥିଲେ ଅପଭ୍ରଂଶରେ 'କ' ସ୍ଥାନରେ 'ଗ', 'ଖ' ସ୍ଥାନରେ 'ଘ', 'ତ' ସ୍ଥାନରେ 'ଦ', 'ଥ' ସ୍ଥାନରେ 'ଧ', 'ପ' ସ୍ଥାନରେ 'ବ' ଏବଂ 'ଫ' ସ୍ଥାନରେ 'ଭ' ହୋଇଥାଏ) ଅନୁସାରେ 'ଥ' ସ୍ଥାନରେ 'ଧ' ହୋଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ରଥ > ରଧ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶବ୍ଦର ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏଥିରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ, ପୈଶାଚୀ ଏବଂ ଅପଭ୍ରଂଶ ପ୍ରାକୃତର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଛି ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ:

୧) ଆପ୍ଟେ, କେ. ବା. । ଶ୍ରୀ ହେମଚନ୍ଦ୍ରକୃତ ପ୍ରାକୃତ ବ୍ୟାକରଣ, ଚୌଖମ୍ବା ସଂସ୍କୃତ ଭାବନ, ବାରାଣାସୀ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ୧୯୯୬ ।

୨) ଉପାଧ୍ୟେ, ଜୟକୁମାର । ପ୍ରାକୃତଭାଷା-ଅଭିଲେଖ, ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ, ଶ୍ରୀ ଲାଲ ବାହାଦୁର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାପୀଠ, ୨୦୧୪ ।

୩) ଦ୍ୱିବେଦୀ, ପାରସନାଥ । ଭରତମୁନି ପ୍ରଣିତଂ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରମ୍(ତୃତୀୟ ଭାଗଃ), ସମ୍ପୂର୍ଣାନନ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ବାରାଣସୀ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ୨୦୦୧ ।

୪) ନାୟକ, କଳ୍ପତରୁ(ସଂ) । ବରରୁଚିଙ୍କ ପ୍ରାକୃତ ପ୍ରକାଶ, ରଙ୍ଗ ପ୍ରକାଶନୀ, ଭଦ୍ରକ (ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ- ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର, କଟକ), ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ୨୦୨୦ ।

୫) ପାଢ଼ୀ, ବେଣୀମାଧବ । ଉଡ୍ରଜା ପ୍ରାକୃତ, କିତାବ ମହଲ, କଟକ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ୧୯୭୯ ।

୬) ବାନାର୍ଜୀ, ସତ୍ୟରଂଜନ । ପ୍ରାକୃତ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରବେଶିକା, ବି.ଏଲ୍.ଆଇ.ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡୋଲୋଜି ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସଂସ୍କୃତ ସଂସ୍ଥାନ, ନିଉଦିଲ୍ଲୀ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ୨୦୧୨ ।

❖ ❖ ❖